

تغزیه از نگاه مستشرقان

تغزیه علی اکبر و قاسم علیه السلام

ترجمه و تدوین: محمود غزیری

(مدرس دانشگاه تهران)

فهرست

۷ سخن ناشر
۹ پیشگفتار مترجم
۱۳ رقص و تئاتر در ایران / مجید رضوانی
۱۷ تئاتر ایرانی / الکساندر شودزکو
۳۵ تئاتر ایرانی / شارل وی رولو
۳۹ شهادت علی اکبر (ع) / لابه روبر آنری دو ژنره
۶۱ [متن] شهادت علی اکبر؛ پسر ارشد امام حسین (ع)
۹۵ عزوسی قاسم
۱۲۵ کتابنامه

سخن ناشر

هنر حاصل ذوق، حس زیبایی‌شناختی هنرمند، تجربه‌ها و آموخته‌های اوست. هنرمند در این مسیر، در تعامل با هنر و دانش اقوام و ملل دیگر، بر غنای تجربه خود می‌افزاید و افق دید خویش را می‌گستراند؛ از این رهگذر آثار و اندیشه‌های هنری به منصفه ظهور می‌رسد و میراث هنری شکل می‌گیرد. این میراث هنری جلوه تلاش هنرمندان، اندیشمندان، و انسانهایی است که در آفرینش اثری زیبا سهم داشته‌اند. در واقع آنچه به منزله دست‌ساخته‌ای انسانی در قالب بنایی عظیم، مجسمه‌ای زیبا، تابلوی نقاشی‌ای چشم‌نواز و خطوطی اسرارآمیز خودنمایی می‌کند، تحت تأثیر انگاره‌ها و اندیشه‌های رایج در تمدنهای گوناگون بشری است. مهم آن است که این میراث شناخته شده، ابعاد گوناگون هنری، فلسفی، تاریخی، جامعه‌شناسی و... آن تحلیل و بررسی شود.

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن» با همکاری گروه تاریخ هنر پژوهشکده هنر به منظور آشنایی قشر هنری جامعه با مباحث تاریخ تئاتر، به ویژه تئاترها و آیین‌های دینی اقدام به چاپ دو کتاب «ترسا دختر

مسیحی» و «تعزیه از نگاه مستشرقان» از آقای دکتر محمود عزیزی کرده است.

هدف اصلی تئاتر ایجاد رابطه بی واسطه، همه جانبه و یگانه بازیگر با مخاطب است و به عنوان ابزاری برای تهذیب رفتار انسانی و کاستن از ناملایمات زندگی جمعی و نیز اعتقاد به نقش نیروهای ماورایی در سرنوشت و زندگی بشری، مورد استفاده قرار می گیرد. در کتاب حاضر با تأکید بر نقش تئاتر در ظهور هوشمندانه‌ای از حضور جمعی و شور همگانی در قالب یک آیین، دیدگاه برخی از نظریه پردازان بزرگ تئاتر بررسی شده و تشابهات و مناسبت‌های تئاتر مردمی با نمایش تعزیه در ایران و همچنین تا حد امکان اهداف هر یک نشان داده شده است.

امید است چاپ این کتاب مورد استفاده محققان و پژوهشگران قرار گیرد.

مؤسسه تألیف، ترجمه و نشر آثار هنری «متن»

پژوهشکده هنر

پیشگفتار مترجم

هنگامی که در جلسه انجمن علمی گروه نمایش در زمان برگزاری همایش مکتب اصفهان از موضوع تئاتر در دوره صفویه بحث به میان آمد، اعضای محترم گروه علمی هریک مطالب و مسائل بسیار ارزنده‌ای را مطرح کردند. به طور اجمال، سؤال اساسی این است که آیا در زمان تشکیل حکومت صفویه و تبدیل شیعه به عنوان مذهب رسمی حکومتی آنچه ما امروز به عنوان تعزیه می‌شناسیم وجود داشته است، آیا مراسم و آیین‌های نمایشی ایران باستان در جریان زندگی عمومی مردم هنوز جایگاهی داشت، همچنین با فرض وجود این مسئله، کدام شیوه می‌توانست بهترین راه برای ابراز افکار محسوب شود، به گونه‌ای که در مناسب‌ترین وضع بتواند اندیشه و افکار را در وضع موجود در اختیار بیان و اجرای آن قرار دهد تا از این مسیر مسلمانان دیگر، با توجه به دگرگونی‌های پیش آمده، بتوانند با افکار و جهان‌بینی تشیع آشنا شوند.

می‌دانیم که تئاتر همچون فلسفه، اخلاق و روابط اجتماعی کتاب زندگی برای جوامع بشری است با این تفاوت که به شیوه خواندنی در اختیار آنان قرار نگرفته است، بلکه با اشکال دیداری و شنیداری می‌تواند به رهبران

حکومت‌ها یاری رساند تا دستیابی به نظم و آموزش اجتماعی مورد نظر آسان گردد. در ضمن باید به این نکته توجه کرد که در دوران صفوی، شاهان چندان توجهی به شعرای مدیحه‌گوی درباری از خود نشان نمی‌دادند بلکه بیش‌تر آنان را ترغیب می‌کردند تا در ستایش امامان (ع) شعر بسرایند. شاید شاعرانی همچون محتشم کاشانی که بعدها اشعارش منبع بسیار تأثیرگذاری بر شکل‌گیری متون نمایشی تعزیه شد، عمده اشعارش تحت تأثیر همین نگاه شاهان صفوی سروده شده باشد.

روند شکل‌گیری تئاتر را از قرون وسطی تا زمان پیدایش تئاتر نو در اروپا می‌توان این‌گونه بیان کرد: در ابتدا نمایش‌های منسوب به معجزه^۱ رواج داشت و سپس با نمایش آیین‌های اسراری^۲ ادامه یافت، و سرانجام به تئاتر نو رسید. درباره نمایش آیین‌های اسراری باید گفت که بنا به گفته گردشگران اروپایی این نوع شباهت بسیار نزدیکی با تعزیه دارد؛ بنابراین می‌توان در نظر گرفت که آداب و آیین‌های نمایشی مرتبط با اندیشه مذهب تشیع و سیله بیان ارزنده‌ای برای گسترش دانایی مردم به افکار و جهان‌بینی مذهب شیعه قرار گرفته است، همان‌گونه که در اروپا، نمایش‌هایی از این دست مردم را با افکار و آموزه‌های دینی مسیحیت آشنا می‌کرد و اخلاق مسیحی را در سطح اجتماع ترویج می‌نمود، به همین دلیل هنگامی که آیین‌های اسراری خواستند تا موضوعات اجتماعی به دور از مضامین دینی را به نمایش درآورند کشیشان به آنان حمله کردند و بازیگران آن را تکفیر نمودند؛ این‌جا مجال برای بحث و گفت‌وگو درباره این مسئله نیست.

به هر حال اعضای محترم انجمن علمی، مسئولیت‌هایی را بر شمردند تا این همایش با باری بسته‌تر بتواند رسالت خود را به سرانجام برساند و به این

1. miracle

2. mystical rituals

ترتیب موضوع بررسی یا ترجمه نوشته‌ها و گزارش‌های گردشگران خارجی درباره تعزیه مطرح شد.

همچنان که آشکار است مطالب گوناگونی در جاهای مختلف از گوینو، شودزکو و دیگران در ارتباط با مشاهداتشان از مراسم تعزیه در ایران چاپ و ترجمه شده است. از این رو قرار شد تا اینجانب نوشته‌های چند تن از این افراد را که مرتبط با موضوع تعزیه بود، در جستاری جمع‌آوری کنم؛ در نتیجه از میان آنان، شودزکو، گوینو، وی رولو، و روبر آنری دو ژنره که روی متن «شهادت حضرت علی اکبر» کار کرده‌اند، برگزیده شدند و بخش‌های غیرتکراری مربوط به تعزیه از نگاه آنان ترجمه شد.

در پایان علاقه‌مندان را به کتابی با عنوان *Drama at the Crossroads*^۱ که در آن مطالبی درباره عملکرد هنر^۲ آمده ارجاع می‌دهم. در این کتاب علاوه بر آثار نمایشی ترکیه، از تعزیه نیز سخن به میان آمده است. موضوع جالب توجه این است که نویسندگان بنیان نمایش تعزیه و خاستگاه آغازین آن را بر مبنای آداب و رسوم کهن میان‌رودان^۳ یعنی آیین‌های مربوط به کشاورزی^۴ ذکر نموده و به موضوع نمایش ادیب^۵ و صحرای کربلا^۶ نیز اشاره دارد.^۷

امید است مشتاقان و صاحب‌نظران کاستی‌های ترجمه را با انتقادات

1. *Drama at the Crossroads*

2. Performance art

3. mesopotamia

۴. شکی نیست که اولین تعزیه‌ها مربوط به ساکنان منطقه میان‌رودان است، در این آیین، برای مرگ و رستاخیز دوباره تموز مراسم باشکوه و اسرارآمیزی برگزار می‌شد. - و.

۵. پسر یکی از شهریاران یونانی که در اثر قضا و قدر ناخودآگاه پدرش را می‌کشد و با مادر خویش ازدواج می‌کند. - و.

۶. جالب اینجاست که کربلا یک اسم عبری و به معنای مزرعه خداست. - و.

7. *Mettin and Drama at the Crossroads, Turkish Performance Arts Link Past and Present East and West, Istanbul, 1991.*

ارزنده خود تکمیل نموده، یاری رسان این گونه پژوهش‌ها گردند. به امید روزی که بتوان گفت تا اندازه‌ای ناگفته‌های مربوط به نگاه و پژوهش‌های نمایش تعزیه به سرانجام قابل قبولی رسیده است. از نوشته‌های آثار برشمرده در این پیشگفتار چنین بر می‌آید که گردشگرانی نیز بوده‌اند که به علت عدم شناخت اشکال نمایش‌های خارج از قواعد و شکل تئاتر در غرب نتوانسته‌اند آن‌گونه که باید و شاید توجهی به این پدیده اجتماعی در بیشتر نمایش‌ها داشته باشند، که این بحث خود نیازمند پیگیری و پژوهشی ویژه است.

رقص و تئاتر در ایران

مجید رضوانی^۱

هلال الصّابی اشاره می‌کند^۲ که در سال ۹۸۹-۹۹۳ م (۳۷۹-۳۸۳ ق)، شیعیان بغداد در کوفه، مغازه‌های خود را تزیین می‌کردند، تاق نصرت می‌بستند و با نصب پارچه‌های الوان یک روز را جشن می‌گرفتند. این روز در نظر آن‌ها روزی بود که در آن رسول اکرم (ص) قدرتی معنوی را به حضرت علی (ع) تفویض کرده بود؛ به همین دلیل آنان در آن روز جشن می‌گرفتند، آتش می‌افروختند و شتر قربانی می‌کردند. چند روز پس از آن سنیان نیز جشنی به یاد روزی که پیغمبر (ص) و ابوبکر خود را در غاری پنهان کردند بر پا کردند، آن‌ها در آن روز به زیارت قبر معصبر الزبیر می‌رفتند، همان‌گونه که شیعیان به زیارت قبر حسین (ع) می‌رفتند.

توضیحات مشابهی را نیز نزد دیگر مسلمانان می‌توان یافت. داده‌های اشاره شده نشان می‌دهد که شیعیان در قرن هفتم میلادی (اول هجری) به خاطر زنده نگه داشتن یاد و خاطره شهادت امام حسین (ع) گریه و زاری

1. Medjid Rezvani, *Le Theater et La Danse en Iran*, 1962.

2. Hillal-Alssabi, *The Eclipse of the Abbasid Caliphate*, 1921.

می‌کردند؛ همچنین در قرون هشتم و نهم میلادی (دوم و سوم هجری) نیز برنامه‌هایی در این رابطه اجرا می‌کردند که در آن اشخاص نمایش آشکارا حضور و جلوه داشتند و شخصیت‌هایی همچون حضرت علی (ع) و امام حسین (ع) را به نمایش می‌گذاشتند. این‌ها می‌تواند آغاز و نشانه‌های شروع تدوین شکلی از نمایش دینی باشد. در ادامه (B.98) رضوانی به نظر گوینو اشاره می‌کند و می‌گوید: گوینو عقیده دارد که شیعیان جشن‌های بت‌پرستی مربوط به آدونیس^۱ را تبدیل به جشن خود کرده‌اند؛ حال آنکه ارتمان^۲ درباره این جشن‌ها عقیده دارد که آن‌ها مربوط به آیین‌های یهودیان است و با آدونیس - تموز نیز در ارتباط است که در میان رودان برگزار می‌شده است و شیعیان این جشن‌ها را به مراسم یاد و خاطره امام حسین (ع) تبدیل کرده‌اند؛ ولی باید گفت این موضوع ارتباط چندانی با مراسم تموز ندارد.

همان‌طور که قبلاً ذکر آن به میان آمد، شیعیان در قرن هفتم میلادی در خفا دور یکدیگر جمع می‌شدند، یکی از آنان، سررشته کلام را به دست می‌گرفت و درباره خاندان حضرت علی (ع) و مصیبت کربلا روضه می‌خواند و چنین است که موضوع و شغل روضه‌خوانی شکل می‌گیرد و تا به امروز ادامه دارد.

حدود هشتاد - نود سال پیش، روضه‌خوانان در مساجد یا در خانه‌ها مجبور بودند مطالب خود را از روی نسخه بخوانند، در غیر این صورت شنوندگان یا حاضران در مجلس فکر می‌کردند او بی‌سواد است؛ این سنت روضه‌خوانی هم اکنون به بازیگران نمایش تعزیه رسیده و آنان نقش‌های خود را از روی نسخه می‌خوانند.

۱. از مهم‌ترین آیین‌های اسراری در آسیای صغیر و یونان که به یاد خدای کشته شده که همان آدونیس باشد، جشن‌ها و مراسم ویژه‌ای برگزار می‌کردند. - ۹ -